

РЕЦЕНЗІЯ

НА МОНОГРАФІЮ О. О. КОТА

«Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав:
проблеми теорії та судової практики»*

В. І. Борисова

*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
завідувач кафедри цивільного права №1
Національного університету
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*

Невпинний розвиток приватного права, повернення до класичних засадних ідей та цивілістичних конструкцій, наближення національного права до високих стандартів континентального права Європи є першочерговими завданнями для формування правової держави. Відповідні завдання стоять і перед наукою цивільного права, як галузі, що без перебільшення може вважатися базовою для нормального функціонування сучасної ринкової економіки. Саме цивільне право покликане, з одного боку, охороняти й утверджувати непорушність приватної власності як основи ринкового способу господарювання, а з іншого – регулювати економічний оборот і забезпечувати його стабільність.

Якщо правовий вплив на суспільні відносини розглядати через призму механізму правового регулювання, то елементами такого механізму будуть виступати: 1) норма права, що регулює цивільні відносини; 2) права та обов'язки учасників таких від-

носин; 3) реалізація (здійснення) цих прав і виконання обов'язків; 4) захист порушеного права чи інтересу. Перші два елементи, вочевидь, виступають моделями бажаної поведінки суб'єкта, тоді як два останні лежать в площині впровадження відповідних моделей у життя.

У науці цивільного права України предметом досліджень виступають, як правило, або норми права з правами та обов'язками, або ж проблеми захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав та законних інтересів. Натомість, надзвичайно важливим проблемам здійснення суб'єктивних прав хоча й приділяється певна увага, проте явно недостатня. В той самий час, економічний ефект, а отже, і соціальне значення, має саме здійснення суб'єктивних прав, тобто фактична поведінка осіб. При цьому приватне право саме у цій сфері залишає найбільш широкий простір для свободи й вільного розсуду особи. Ця сфера потребує пильної уваги

науковців, адже в умовах нормативного визначення лише загальних засад здійснення суб'єктивних прав очевидно, що на доктрину цивільного права покладено функцію формування підґрунтя усталеної та обґрунтованої судової практики.

З огляду на викладене, монографія О. О. Кота «Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики» має всі шанси стати одним з важливих елементів фундаменту вітчизняного приватного права. Вона присвячена актуальній темі, яка має велике теоретичне та практичне значення, про що свідчить глибокий аналіз автором численних доктринальних ідей та судових рішень. Значна частина цих ідей не одержала поки що завершального оформлення, що не сприяє підвищенню ефективності розгляду справ цієї категорії. Тому це монографічне дослідження є вчасним і необхідним.

У монографії було використано широкий перелік іноземних і віт-

* Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: моногр. – К. : Алерта, 2017. – 494 с.

чизняних літературних джерел. Виграшно в науковому сенсі є та частина роботи, в якій аналізується судова практика, представлена десятками судових рішень, як правило, Верховного Суду України, що дозволило сформувати наукове бачення правових позицій судових органів в контексті предмета дослідження.

Істотним досягненням О. О. Кота є вдале поєднання дослідження двох різних елементів механізму цивільно-правового регулювання – здійснення суб'єктивних прав та їх захисту. Це дозволило наочно продемонструвати сутнісні системні зв'язки між двома стадіями вказаного механізму. Особливості здійснення певних типів і видів суб'єктивних прав визначають особливості захисту цих прав, що отримує свій прояв, серед іншого, у виборі належних та ефективних способів захисту права. У свою чергу, захист суб'єктивних прав виступає необхідною гарантією, а інколи і передумовою належного здійснення відповідної юридичної можливості.

Ознайомлення зі змістом роботи дає підстави вважати, що її автор успішно виконав поставлені завдання та зробив надзвичайно глибокий і професійний аналіз категорій здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав.

Цікавим вбачається запропонований О. О. Котом підхід до системи принципів та меж здійснення суб'єктивних прав. Автором запропоновано структурувати принципи здійснення суб'єктивних цивільних прав на два види: галузеві та спеціальні. До перших належать принципи свободи здійснення суб'єктивних цивільних прав, справедливості, добросовісності та розумності, в яких знаходять прояв загальноправові та інші галузеві принципи (верховенства права, законності, диспозитивності, рівності тощо).

Спеціальними принципами визнаються засади здійснення суб'єктивного цивільного права відповідно до його мети та гарантованості здійснення суб'єктивного права.

Що стосується важливого питання меж здійснення суб'єктивних прав, обґрунтованим вбачається висновок про наявність трьох рівнів їх закріплення: на рівні договору, на рівні законодавства та на рівні принципів здійснення суб'єктивних цивільних прав.

Актуальним є науковий аналіз підстав захисту суб'єктивних цивільних прав, викладений у монографії. Досліджуючи теоретичні засади захисту, автор обґрунтовано звертає увагу на те, що за загальним правилом вітчизняне цивільне законодавство виходить з надання захисту лише такому праву, яке порушене, не визнається або оспорюється. Разом з тим у деяких випадках закон дозволяє звертатися до суду з метою попередження порушення суб'єктивного права, яке ще не відбулося. В цій частині, вочевидь, існує певна неузгодженість, в основі якої лежить зіткнення прагнень законодавця надати учасникам цивільних правовідносин можливість попереджувати порушення своїх прав із класичним вченням про захист права. Розглянувши наведену проблему, О. О. Кот послідовно аргументує можливість використання превентивного захисту лише в тих випадках, коли йдеться про неминуче порушення права у майбутньому, якщо не буде вжито попереджувальних заходів.

Заслуговують на схвальні відгуки також наведені у монографії аргументи на підтримку твердження про те, що закритий перелік способів захисту цивільних прав і законних інтересів не відповідає сучасному рівню розвитку цивільно-правових відносин, їх доволі ви-

сокому рівню динаміки. В основу такого висновку покладено основоположні засади цивільної свободи, приватної ініціативи та диспозитивності.

Своєчасним слід визнати проведене автором дослідження поділу способів захисту суб'єктивних прав на загальні та спеціальні. Це питання нерідко постає перед судами під час розгляду різноманітних спорів і потребує нагального вирішення у доктрині вітчизняного права з огляду на відсутність усталених підходів у судовій практиці. У монографії належним чином обґрунтовано висновок про те, що характеристика способу захисту як загального чи спеціального має значення і повинна використовуватися виключно при вирішенні конкретного спору та впливає на встановлення належного способу захисту порушеного права. Метою цього поділу є визначення серед кількох можливих чи обраних уповноваженою особою способів захисту належного та ефективного для захисту конкретного порушеного суб'єктивного права з урахуванням особливостей конкретних спірних матеріальних правовідносин. При цьому за наслідками дослідження даної проблематики запропоновано конкретні правила щодо визначення юридичних наслідків кваліфікації способу захисту як загального чи спеціального в контексті правозастосовчої практики.

Подальшого розвитку у рецензованій монографії дістало питання щодо критерію розмежування заходів відповідальності і заходів захисту. О. О. Кот відстоює ідею про те, що метою цивільно-правової відповідальності не є покарання правопорушника, внаслідок чого перспективне використання функціонально-цільового критерію для розмежування заходів відповідальності та інших заходів

захисту суб'єктивних цивільних прав. При цьому основною функцією інших заходів захисту є відновлення порушеного суб'єктивного права, цивільно-правова відповідальність виконує компенсаційну функцію і стосується не самого порушеного права, а відновлення майнової сфери потерпілого.

Також у монографії сформульовано цілу низку висновків, метою яких є вирішення практичних

проблем у застосуванні конкретних способів захисту суб'єктивних цивільних прав. Зокрема, автором обґрунтовано, що віднесення кондикції до спеціальних способів захисту у судовій практиці є помилковим. Оскільки цей спосіб захисту порушених цивільних прав може бути використаний для захисту будь-якого суб'єктивного права, кондикцію слід віднести до способів захисту загального характеру.

Підсумовуючи наведене, варто наголосити, що праця О. О. Кота є своєчасною та необхідною для подальшого розвитку доктрини приватного права України. Автор творчо і фахово розглянув дискусійні питання теоретичного і практичного характеру, дав їм власну критичну оцінку, що врешті дозволило сформулювати досить вагомі наукові судження, які здатні стати міцним базисом подальших наукових пошуків. ■